

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

БІБЛІОТЕКА
СВІТОВОЇ
ЛІТЕРАТУРИ
АНТИЧНА ЛІТЕРАТУРА

ГЕРОДОТ

■

ГЕРОДОТА ТУРІЙЦЯ
З ГАЛІКАРНАССА
«ІСТОРІЙ» КНИГ ДЕВ'ЯТЬ,
ЩО ЇХ НАЗИВАЮТЬ
МУЗАМИ

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2025

ГЕРОДОТА ТУРІЙЦЯ
З ГАЛІКАРНАССА
«ІСТОРІЙ» КНИГ ДЕВ'ЯТЬ,
ЩО ЇХ НАЗИВАЮТЬ
МУЗАМИ

КНИГА І КЛЮ

Тут виклад дослідження Турійця Геродота, проведеного для того, щоб зроблене людьми з часом не забулося і щоб великі та дивовижні діяння як греків, так і варварів не залишилися невідомими і, зокрема, щоб з'ясувати, чому вони воювали між собою.

1. Отже, перські вчені кажуть, що фінікійці подали привід до цієї ворожнечі, бо вони, прибувши на це море¹ і оселившись в цій країні, де і нині мешкають, почали одразу вдаватися до далеких морських подорожей, перевозячи товари з Єгипту, Ассирії та з інших країн. Вони допливли також до Аргосу, який на той час був найзначнішою країною серед тих, що нині називаються Елладою. Отже, коли фінікійці прибули туди, вивантажили і продали майже всі свої товари, на п'ятий чи на шостий день на берег прибігла юрма різних жінок і серед них царева дочка, ім'я якої, за переказом еллінів, було Іо, Інахова дочка. Вони зійшли на корабель і почали скуповувати все, що кожній припало до вподоби з тих товарів. Спочатку фінікійці заохочували їх, а потім накинулися на них. Більшість жінок повтікали, а Іо разом з іншими було захоплено. Розмістивши їх на кораблі, фінікійці відпливли до Єгипту.

2. Так, розповідають перси, Іо опинилася в Єгипті, але елліни пропонують інакшу версію. Це стало першою причиною ворожнечі. Пізніше хтось з еллінів (імен їхніх не називають), прибувши до Фінікії в місто Тір, викрав цареву дочку Європу. Можливо, це були критяни. Відтоді й ті й інші ви-

явилися однаково винними у викраденнях. Після цього вже елліни вчинили ще одну несправедливість. Вони на довгому кораблі припливли до Аї² в Колхиді і на річку Фасіс, і там, полагодивши все, для чого вони туди прибули, викрали цареву дочку Медею. Цар колхів послав до Еллади вісника, щоб той зажадав відшкодування за викрадення і повернув би дочку. На це елліни відповіли йому, що ті не повернули їм аргійку Іо і не відшкодували їх за викрадення, отже, й вони не дадуть їм нічого.

3. У другому поколінні після цього Александр, Пріамів син, прочувши про таке, захотів здобути собі жінку в Елладі через викрадення, знаючи, що тих, які до нього викрадали жінок, не було покарано. Отже, коли він викрав Єлену, елліни вирішили спершу послати вісників із вимогою повернути Єлену і відшкодувати викрадення. Проте, коли вони звернулися з цими вимогами, то троянці послалися на викрадення Медеї, що елліни не відшкодували за це і не повернули Медею, як від них вимагали, і тепер нехай вони вимагають відшкодування не від них.

4. Так до цього йшлося лише про викрадення жінок від тих і від інших, але після цього завинили далеко більше саме елліни, бо вони почали воювати проти Азії, ніж ті, що воювали проти Європи. Отже, викрадати жінок вважається тепер за справу злочинних чоловіків, але звертати увагу на викрадення жінок і бажати помститися — це так поведуться дурні чоловіки, а розумні ставляться до цього байдуже, бо якби жінки не хотіли, то їх і не викрадали б. Кажуть, що на викрадення жінок із Азії перси не звертають уваги, а елліни з Лакедемонії через жінку вирядили великий флот до Азії і знищили Пріамову державу. Після цього перси стали вважати все еллінське для себе ворожим. Отже, Азію і всі племена, що її залюднують, перси вважають своїм володінням, а Європу і Елладу відокремлюють від себе.

5. Так воно сталося, як розповідають перси, через що в них виникло після здобуття Іліона вороже ставлення до еллінів. Що ж до Іо, то з персами не погоджуються фінікійці. Вони кажуть, що не йшлося про викрадення Іо і перевезення її до Єгипту, але що вона в Аргосі зблизилася з власником корабля і коли вона зрозуміла, що завагітніла, соромлячись батьків, добровільно відпливла з фінікійцями, щоб її вагітність не стала відомою.

Ось таке розповідають перси та фінікійці. Як на мене, то я не можу сказати, чи так воно було, чи інакше. Я знаю лише

про того, хто перший завдав лиха еллінам, і про нього я далі розповім³, однаково описуючи малі та великі міста людей. Отже, ті з них, що колись були великі, багато таких стали малими, а ті, що за моїх часів були великими, перед тим були малими. Я знаю, що добробут людей ніколи не буває тривалим, згадаю і про тих і про інших.

6. Крез був лідієць, син Аліатта, тиран народів на заході від річки Галіс, що тече з півдня в країнах сирійців і пафлагонів і вливається на півночі в море, яке називається Евксіном⁴. Цей Крез, перший із варварів, яких ми знаємо, примусив частину еллінів виплачувати йому данину, а з іншими заприятелював. Підкорив він іонійців, еолійців та дорійців, що живуть в Азії, а приятелював із лакедемонянами. До панування Креза, всі елліни були вільні. Кіммерійське військо, що напало на Іонію, а це було ще до Креза, спричинило не руїнацію міст, а лише наслідок нападу пограбування.

7. Отже, влада від Гераклідів⁵, до роду яких належав Крез, перейшла до тих, яких називають Мермнадами. Кандавл, що його елліни називають Мірсілом, був тираном у Сардах, нащадок Алкея, сина Геракла. Агрон, син Ніна, сина Бела, сина Алкея, був першим з Гераклідів, який став царем у Сардах, а Кандавл, син Мірса, був там останнім. Перед Агроном в цій країні царювали нащадки Ліда, сина Атія, від якого одержала назву Лідія, а до того вона називалася Меонія. Від цих нащадків Геракліди одержали владу як божественний вирок і царювали там упродовж двадцяти двох поколінь, п'ятсот п'ять років так, що сини успадковували владу від батьків аж до Кандавла, сина Мірса.

8. Отже, цей Кандавл дуже кохав свою жінку і вважав її найвродливішою за всіх інших. Сповнений такого почуття, він звернувся до свого улюбленого охоронця Гіга, сина Даскіла, а цьому Гігові він розповідав про свої найважливіші справи, і почав вихвалити йому красу своєї жінки. Не минуло багато часу, як із Кандавлом сталася біда. Він сказав Гігові таке: «Гіге, мені здається, що ти мені не дуже віриш, коли я кажу про красу моєї жінки (бо вуха не викликають у людей такої довіри, як очі), отож спробуй побачити її голу». Той, розгублений, відповів йому: «Владарю мій, що це ти мені таке непристойне кажеш, наказуючи мені побачити мою повелительку голою? Коли жінка знімає сорочку, то разом з нею вона знімає і свою соромливість. Вже давно люди відкрили для себе мудрі настанови, що ними треба керуватися. Одна з цих настанов така, що треба дивитися на те, що тобі нале-

жить. Звичайно, я вірю, що вона прекрасніша за всіх жінок. Прощу тебе, не вимагай від мене чогось негідного».

9. Так кажучи, він побоювався, щоб із ним не сталося якогось лиха. Але Кандавл наполягав на своєму: «Сміліше, Гіге, не бійся мене, ніби я так кажу, випробуючи тебе, ні моєї жінки, адже їй від цього не буде ніякої шкоди. Насамперед я вигадую таке, що вона не знатиме, що ти її побачиш. Я поставлю тебе за відчиненими дверима тієї кімнати, де ми спимо. Після того, як я туди зайду, одразу слідом за мною зайде і вона туди. Там біля входу стоїть крісло. На нього вона кладе одне по одному всі свої вбрання, роздягаючись, і ти спокійно зможеш її розглядіти. Коли ж вона з крісла перейде до ліжка і повернеться до тебе спиною, постарайся тоді якось відійти від дверей так, щоб вона тебе не побачила».

10. Нарешті Гіг, не маючи змоги відмовитися, погодився. Кандавл, коли настав час іти до ліжка, провів Гіга до кімнати, і після того одразу прийшла і його жінка. Як вона ввійшла і поклала свій одяг, Гіг її побачив. Коли вона обернулася до нього спиною, лягаючи в ліжку, він поквапився віддалитися, але жінка побачила, як він виходив. Вона зрозуміла, що це влаштував її чоловік, але не скрикнула від сорому і ніби не помітила цього, задумавши покарати Кандавла. Треба сказати, що в лідійців, як майже і в усіх інших варварів, навіть і чоловіка побачити голим — це великий сором.

11. Тоді вона, нічого не сказавши, зберігала спокій. Щойно розвиднилося, вона покликала до себе найбільш відданих їй слуг і запросила Гіга. Він не підозрівав навіть, що вона знає, що сталося, і прийшов на запрошення, бо і перед тим часто так бувало, коли вона його запрошувала, він приходив. Щойно він зайшов, жінка звернулася до нього так: «Тепер перед тобою, Гіге, два шляхи, я даю тобі можливість вибирати, яким ти підеш: або ти вб'єш Кандавла і матимеш мене за дружину, а також владу над всіма лідійцями, або тобі одразу доведеться померти, щоб ти надалі не в усьому слухався Кандавла і не бачив того, що тобі не треба бачити. Отже, або той, хто це влаштував, повинен загинути, або той, хто побачив мене голою і вчинив недозволене». Гіг деякий час дивувався тому, що вона йому сказала, а згодом почав просити увільнити його від такого вибору. Проте, він не спромігся вмовити царицю... і змушений був стати перед необхідністю або вбити свого владаря, або самому бути вбитим від інших. Він волів краще самому залишитися живим. Нарешті він спи-

тав її, кажучи так: «Оскільки ти змушуєш мене вбити мого владаря, хоч я цього і не хочу, скажи мені, в який спосіб ми можемо це зробити». Вона так відповіла на його запитання: «З того самого місця ти нападеш на нього, з якого він показав тобі мене голою, а напад на нього буде тоді, коли він засне».

12. Коли вони підготували все для своєї змови і настала ніч (бо Гіг уже не вагався, не було в нього іншого виходу — або самому загинути, або загубити Кандавля), Гіг пішов за жінкою до покою. Вона дала йому кинджал і сховала його за дверима. Коли Кандавл заснув, Гіг вийшов зі схованки і вбив його і внаслідок цього отримав і жінку і царство. Про нього згадав і Архілох⁶ із Паросу у своїх ямбічних триметрах, який жив саме в той час.

13. Гіг обняв царську владу, і його право на неї підтвердив дельфійський оракул. Оскільки лідійці були обурені загибеллю Кандавля і вже взяли за зброю, прибічники Гіга та решта лідійців погодилися, коли вже оракул призначив його бути царем лідійців, нехай він царює, а якщо ні, то вони повернуть владу Гераклідам. Отже, такий був оракул і Гіг став царем лідійців. Так сказала Піфія, що ще буде помста за Гераклідів на п'ятому нащадку Гіга. На ці слова лідійці та їхні царі не звернули уваги, поки це пророкування не виправдалося.

14. У такий спосіб Мермнади здобули собі владу, усунувши Гераклідів, а Гіг, ставши тираном, послав у Дельфи чимало пожертвувань. Крім срібних речей, більшість яких знаходиться в Дельфах, крім срібла багато золотих речей пожертвував він туди, серед яких варто згадати шість золотих кратерів. Вони зберігаються в скарбниці коринфян і мають вагу в тридцять талантів. Точніше кажучи — це власне не скарб самих коринфян, а Кіпсела, сина Еетіона. Цей Гіг перший серед варварів зробив пожертвування після Мідаса, сина Гордія, царя Фрігії. Мідас також пожертвував царський трон, що на ньому він сидів, коли чинив суд, — річ, гідна уваги. Цей трон стоїть там-таки, де й Гігові кратери. Ці самі золоті та срібні речі, що їх пожертвував Гіг у Дельфах, називаються Гігадами, від імені того, хто їх пожертвував.

Гіг, коли він почав владарювати, напав із військом на Мілет і на Смірну і захопив нижнє місто Колофона. Але взагалі він не зробив нічого значного, процарювавши тридцять вісім років. Отже, ми, згадавши про це, більше не приділятимемо йому уваги, а згадаємо про Ардія, що царював після Гіга.

15. Ардій здобув Прієну і напав на Мілет. Під час його владарювання в Сардах кіммерійці⁷, вигнані кочовиками скіфами з їхньої країни, прийшли до Азії і захопили місто Сарди, за винятком його акрополя.

16. Після Ардія, який царював сорок дев'ять років, почав владарювати Садіатт, син Ардія, і був царем упродовж дванадцяти років. Він воював проти Кіаксара, нащадка Деіока, і проти мідійців, вигнав із Азії кіммерійців, здобув Смірну, засновану мешканцями Колофона, напав на Клазомени. Але тут він діяв не так успішно, як хотів, і зазнав жорстокої поразки.

17. Інші його найбільш гідні уваги діяння, коли він владарював, такі: він воював проти мілетян, продовжуючи війну, що її розпочав його батько. А провадив він облогу Мілета в такий спосіб. Коли на полях достигали врожаї всіляких плодів, він вів на приступ свої війська, їхній похід супроводжувався звуками сиринг та чоловічих і жіночих флейт⁸. Коли він приходив до країни мілетян, то будови, що були за межами міста, він не руйнував і не підпалював і двері не зламывав, але залишав усе в цій країні, як воно було там, а після того він зривав із дерев усі плоди, знімав у полях урожаї і повертався до себе. На морі мілетяни були настільки сильними, що лідійське військо не могло звідти напасти на них. Сільські хатини не руйнував Лідієць, оскільки мілетяни з них виходили, щоб сіяти і працювати в полях, і, таким чином, внаслідок їхньої праці він міг під час нападів збирати їхні врожаї.

18. Так учиняючи, він воював із ними одинадцять років, упродовж яких мілетяни зазнали два великих лиха, одне на їхній власній землі в Ліменейоні, а друге під час битви на рівнині Меандра. Отже, впродовж шести років із дванадцяти років правління в Лідії Садіатта, сина Ардія, він уторгався з військом у країну мілетян. Щоразу він був призвідником війни, а протягом п'яти років після цих шести Аліатт, син Садіатта, не припиняв воювати, як я вже сказав, продовжуючи розпочату батьком війну ще з більшим завзяттям. А мілетянам ніхто з іонійців не подавав допомоги, крім хіосців⁹, які таку ж допомогу мали свого часу від мілетян, бо вони допомагали хіосцям у їхній війні з ерitreйцями.

19. На дванадцятий рік війни, коли засіви в полях було підпалено військом, сталося те, про що тут ітиметься. Скоро полум'я охопило засіви, сильний вітер переніс його на храм Афін, який називався Ассесійським. Так охоплений поже-

жею храм згорів до останку. На той час на це не звернули уваги. Після походу, прибувши до Сард, Аліатт занедужав. Оскільки його хвороба затягнулася, він послав у Дельфи посланців, чи це йому хтось порадив, чи він сам це вирішив, довідатися від бога про причину хвороби. Коли вони прибули в Дельфи, Піфія відмовилася дати їм оракул, поки вони не відбудують храм Афіни, знищений пожежею в країні мілетян у місті Ассес.

20. Я чув про це в Дельфах, що так воно і було. Мілетяни додають до цього ще і таке: в Періандра¹⁰, сина Кіпсела, найближчим приятелем був Трасібул, на той час мілетський тиран. Скоро він довідався про оракул, що його Піфія дала Аліаттові, він послав вісника до Мілета, щоб Трасібул міг відповідно діяти.

21. Тим часом Аліатт, повідомлений про оракул, негайно послав вісника до Мілета, бажаючи скласти перемир'я з Трасібулом і з мілетянами на той час, що буде потрібний для відбудови храму. Вісник прибув до Мілета, а Трасібул, заздалегідь добре повідомлений і знаючи, що Аліатт буде робити, вигадав таке: він наказав принести на гору весь хліб, що був у місті, а також його власний, і попередив мілетян, щоб вони за даним їм сигналом почали всі пити та ходити в місті співаючи і розважаючись.

22. Це зробив Трасібул і дав наказ, коли прийде вісник із Сард, щоб він побачив велику кучугуру хліба і людей, веселих і задоволених, і сповістив про це Аліаттові. Так воно і сталося. Побачивши таке, вісник переказав доручення лідійського царя Трасібулові і повернувся в Сарди; як я довідався, перемир'я було складено саме з цієї причини. Аліатт сподівався, що в Мілеті була велика нестача хліба і народ був у край виснажений, але вісник, повернувшись із Мілета, розповів йому зовсім протилежне тому, що він собі уявляв. Коли перемир'я було складено і вони стали друзями і союзниками, Аліатт остаточно одужав і наказав побудувати в Ассесі два нових храми. Так воно було під час війни Аліатта проти мілетян і Трасібула.

23. Періандр був сином Кіпсела, це він повідомив Трасібула про оракул. Він владарював у Коринфі. Коринфяни розповідають (і лесбійці з ними погоджуються), що під час його життя сталося велике чудо: метімнійця Аріона дельфіни винесли з моря на мис Тенар. Він був незрівняним на той час кіфаредом, і він перший серед людей, яких ми знаємо, склав дифірамб¹¹ і так назвав його і прославився в Коринфі.

24. Про цього Аріона розповідають, що він довгий час перебував у Періандра, але захотів пливати в Італію і на Сицилію, бажаючи заробити там багато грошей, а потім повернутися до Коринфа. Отже, він відплив із Тарента і, не маючи довіри ні до кого, крім самих коринф'ян, він найняв коринфський корабель, але у відкритому морі моряки задумали викинути його з корабля і захопити гроші. Аріон, зрозумівши їхній намір, почав просити їх забрати його гроші і залишити його живим. Але йому не пощастило вмовити їх і моряки наказали йому або покінчити життя самогубством, щоб вони поховали його на суходолі, або якнайшвидше стрибнути в море. Оскільки вони поставили Аріона перед таким вибором і таке було їхнє остаточне рішення, він попросив їх дозволити йому в парадному вбранні встати на верхній палубі і проспівати, а, проспівавши, він сам стрибне в море. Тоді їм забажалося, коли вже була така нагода, послухати найкращого серед людей співака, і вони всі перейшли з корми на середину корабля. Він одягся у своє парадне вбрання і, взявши кіфару, встав на верхній палубі, проспівав прямий ном¹², а коли його закінчив, як він був у своєму вбранні, кинувся в море. Тим часом вони відпливли до Коринфа, а його, як переказують, підхопив дельфін і переніс на Тенар. Зійшовши на землю, він попрямував до Коринфа у своєму парадному вбранні і розповів про все, що з ним сталося. Періандр поставився з недовірою до його слів, віддав його під сторожу і наказав стежити за ним, чекаючи на повернення моряків. Коли ж вони прибули, він покликав їх і наказав розповісти про Аріона. Вони сказали, що він живий і здоровий був в Італії і вони залишили його в доброму стані у Таренті. Тоді перед ними з'явився Аріон таким, яким він був, стрибнувши в море. Розгублені, вони мушили визнати свій злочин, неспроможні більше заперечувати його. Ось що розповідають коринф'яни і лесбосці. Аріон же поставив на Тенарі на подяку богові бронзове зображення невеликих розмірів — дельфін і на ньому людина.

25. Аліатт, лідійський владар, який воював проти мілетян, сконав, провладарювавши п'ятдесят сім років. Коли він одужав, другий із своєї династії пожертвував у Дельфі великий срібний кратер на залізній підпорі, майстерно спаяний. Це найбільш гідне уваги серед інших жертвувань у Дельфах — твір хіосця Главка, який перший серед людей винайшов мистецтво паяти залізо.

26. Коли Аліатт помер, владу успадкував Крез, Аліаттів син, якому тоді було тридцять п'ять років. Він напав на

ефесців, перших серед еллінів. Тоді обложені ним ефесці присвятили своє місто Артеміді, зв'язавши храм кодолю з муром міста, а між старим містом, що його тоді було обложено, і храмом відстань була в сім стадій завдовжки. Спершу проти них виступив Крез, а згодом виступав по черзі проти іонійців та еолійців, щоразу вигадуючи для всіх якийсь привід, для одних посилаючись на щось важливіше, а для інших навіть на щось зовсім нікчемне.

27. Коли він так підкорив усіх еллінів, що мешкали в Азії, він змусив їх виплачувати йому данину. Після того він вирішив будувати кораблі з наміром напасти на острів'ян. Коли вже все було підготовано для кораблебудування, то, за переказом одних, Біант із Прієни, а за переказом інших, Піттак із Мітілени¹³, відповідаючи Крезові на запитання, що там нового в Елладі, почувши відповідь, припинив будування кораблів: «Владарю, острів'яни готують численну кінноту, бо задумали виступити з війною проти Сард і проти тебе». Таке почувши, Крез подумав, що той каже йому правду, і сказав: «Якби боги нав'яли таку думку острів'янам, напасти на синів лідійців із своєю кіннотою!» А той у відповідь йому: «О царю! Здається, що ти дуже хотів би зустріти кінних острів'ян на суходолі і ти маєш рацію, а хіба ти не гадаєш, що вони, довідавшись про твоє кораблебудування, охоче зустрінуть лідійців на морі, бажаючи помститися на тобі за всіх еллінів на суходолі, яких ти приневолив». Така відповідь дуже сподобалася цареві, він знайшов її дуже дотепною і припинив кораблебудування. Після цього він заприятелював із усіма іонійцями, що живуть на островах.

28. З плином часу він підкорив майже всі народи, що мешкали по цей бік ріки Галія, за винятком кілікійців і лікійців, а саме: лідійців, фрігійців, місійців, маріандінів, халібів, пафлагонів, фракійців, тівів та бітінів, карів, іонійців, дорійців, еолійців, памфілійців¹⁴.

29. Отже, коли Крез усіх їх підкорив і приєднав до лідійського царства і Сарди прославилися своїм багатством, стали прибувати туди з Еллади всякі мудреці, що були там на той час, кожний із яких із того чи іншого приводу. Серед них був і афінянин Солон, який установив для афінян закони, а потім поїхав і був відсутнім протягом десятих років, під приводом огляду чужих країв, щоб жоден із законів, що він їх установив, не був порушений. Афіняни не могли їх порушити, бо урочисто запрягалися жити на основі законів, установлених для них Солоном упродовж десятих років.

ЗМІСТ

Передмова	3
Книга I. КЛІО	15
Книга II. ЕВТЕРПА	99
Книга III. ТАЛІЯ	172
Книга IV. МЕЛЬПОМЕНА	232
Книга V. ТЕРПСІХОРА	295
Книга VI. ЕРАТО	339
Книга VII. ПОЛІМНІЯ	385
Книга VIII. УРАНІЯ	463
Книга IX. КАЛЛІОПА	511
Примітки	555
Показчик власних імен історичних і міфічних осіб	580
Географічні назви	604
Назви народів, народностей та племен	626
Імена богів, назви свят і святилищ	642
Різні реалії	649
Стародавні міри	654